

A diskurzus fogalmának újszerű megközelítéséhez

Német és magyar sajtódiskurzus összehasonlítása kapcsán

1. Bevezetés. A jelen cikkben egy esettanulmányt mutatok be a Covid19 járvány első hulláma során megjelenő tudományképek diszkurzív konstruálásáról a német és a magyar médiában. Az elemzésekhez elsősorban a WARNKE–SPITZMÜLLER (2008) által kidolgozott DiMeAn-modellt alkalmazom összehasonlító, interkulturális perspektívából. A konkrét elemzésen túlmenően azonban az esettanulmány segítségével vázolom – amennyire a terjedelmi korlátok engedik – a német nyelvtudományban elterjedt diskurzusnyelvészet alapvető célkitűzéseit és módszereit is, valamint ezek viszonyát az aktuális magyar nyelvészeti kutatásokhoz. A tanulmány nem médiatudományi vagy szociológiai, hanem nyelvtudományi alapú, az elméleti kontextust is felvázoló empirikus elemzés, melynek bázisa egy német és egy magyar szöveg, amelyek FIX (2015) kritériumai alapján alkalmasak a két nemzeti diskurzusban eltérő tudományképek reprezentálására. Ezáltal azt is bemutatom, hogy egyes kiválasztott szövegek összehasonlító kvalitatív elemzése során is alkalmazhatók a diskurzusnyelvészet módszerei, illetve az ilyen elemzések bizonyos korlátok között alkalmasak a teljes diskurzusra vonatkozó általánosításokra is.

A kutatás újdonsága egy konkrét társadalmi válsághelyzet két nemzeti diskurzusának összehasonlítása, továbbá az egy diskurzus átfogó elemzésére kidolgozott DiMeAn-modell adaptálása interkulturális összehasonlító kutatásokra. A mostanában formálódó összehasonlító diskurzusnyelvészet fő feladata, hogy nyelvészeti elemzések segítségével feltárja az egyes társadalmakban uralkodó szemléletmódok, értékrendek és mentalitások hasonlóságait és különbözőségeit, ezáltal a tudomány eszközeivel segítse a különböző kultúrák kölcsönösen jobb megértését és megismerését.¹ A jelen kutatás főbb eredményei a következők: a metaforák új típusú kulturális értelmezése a német és a magyar diskurzusban, a diskurzusaktorok struktúrájának újraértelmezése, valamint a tudománykép eltérő mentalitásbeli háttereinek diszkurzív rekonstrukciója.

2. Elméleti alapvetés: A diskurzusnyelvészet elhelyezése a rokon nyelvészeti paradigmák között. Nyugat-Európában, ezen belül is elsősorban a német nyelvterületen a 2000-es évek óta felívelőben van egy újszerű paradigma, amelyet németül általában *Diskurslinguistik* névvel illetnek, megkülönböztetve ezáltal az angolszász eredetű *Diskursanalyse* fogalomtól, míg angolul *discourse studies*-nak neveznek, szemben a korábbi *discourse analysis*-szal. Történeti

¹ Ebben a szellemben alakult meg 2022 szeptemberében a „Network comparative discourse studies” nevű kutatóhálózat, amelynek jelen tanulmány szerzője is alapító tagja (<https://www.comparative-discourse-studies.net>).

szempontból egyrészt MICHEL FOUCAULT (1972) szociálfilozófiai diskurzuselméletére, valamint JÜRGEN HABERMAS (1981) társadalomtudományi szempontú kommunikatív cselekvés elméletére nyúlik vissza, másrészt a 20. század végi német szövegnyelvészet és pragmatika eredményeit is integrálja. Az ezredforduló után jelennek meg a konstruktivista alapon álló irányzatok (vö. BUSSE 2007; FELDER 2013), amelyek a diskurzust nyelvileg konstruált tudás- és valóságformáló folyamatként értelmezik.

A mai magyar nyelvtudományban ugyan kimondott diskurzusnyelvészeti megközelítésekkel nem találkoztam, de a kognitív nyelvtudományi munkák számos területen érintkeznek a német diskurzusnyelvészet paradigmájával. Közös vonás bennük a társadalmilag releváns, az adott kommunikációs helyzetben aktivált tudás és a nyelv viszonyának, valamint a tudás nyelvi reprezentálásának kutatása. Rá kell mutatni azonban néhány különbségre is.

A kognitív nyelvtudomány elsősorban a nyelv mögötti mentális reprezentációk, konceptuális struktúrák vizsgálatára fókuszál, és ezek alapján dolgoz ki leíró elméleteket és grammatikákat. A nyelvi szerkezetek mögött rejlő fogalmi konstruálásokat kutatja. „A mindenkori beszélő és hallgató nézőpontjából funkcionálisabban fogalmazva: a nyelvi szerkezetek azokat a fogalmi/szemantikai szerkezeteket teszik mások számára hozzáférhetővé, amelyek a világ egyes dolgait, viszonyait és folyamatait fogalmi konstruálások (elméleti feldolgozó műveletek) révén képezik le” (TOLCSVAI NAGY 2021: 16). A „mindenkori beszélő és hallgató” az interakcióban részt vevő tetszőleges egyéneket takarja, vagyis az embert mint a nyelvhasználat alanyát. A hazai funkcionális-kognitív irányzatok ezen belül is nagy hangsúlyt fektetnek a megnyilatkozó és befogadó konkrét cselekvéseire, a közös figyelmi jelenetre és kontextuális adaptációra (vö. TÁTRAI 2011: 70; TOLCSVAI NAGY 2017: 26–29). Ezáltal nemcsak az általánosságban vett mentális-konceptuális struktúrák, hanem a konkrét szituáció résztvevői és közös figyelmi jelenetük is a vizsgálatok középpontjába kerül. A kutatás alapvetően általában az emberre, annak tudására, gondolkodására és interakciós tevékenységére, konkrét szituációk elemzésekor pedig az interakcióban részt vevő egyénekre irányul.

TÁTRAI (2009) ennek megfelelően a diskurzus fogalmát a megnyilatkozás funkcionális kereteként definiálja, amelyben a megnyilatkozó célzottan befolyásolja a többi résztvevő mentális irányultságát, ráirányítja a figyelmüket egy jelenetre. A közös figyelmi jelenet és ennek reprezentációja során létrejön, majd folyamatosan bővül a diskurzusvilág, tehát a diskurzus résztvevőinek az adott diskurzusban releváns közös tudása. Az Osiris Nyelvtan a diskurzus fogalmát a szöveg fogalmának kiváltására is használja, jelezve ezzel a megnyilatkozás környezetének dinamikus, folyamatosan változó és a résztvevők cselekvéseihez kötődő voltát (vö. TOLCSVAI NAGY–KUGLER 2017: 495). A diskurzusnak ezen kognitív értelmezését tovább tágítja KUNA (2019) a meggyőzés műveleteinek leírásával kapcsolatban. A meggyőzés komplex folyamat, amely nem kötődik egy közös figyelmi jelenethez, hanem megnyilatkozások egész során át valósul meg, és általában túlmutat a hagyományos szöveghatárokon, hiszen időben, térben is széthúzódhat, de megszakítja a többi résztvevő aktivitása is. Így a dis-

kurzus nagyobb kommunikációs egység lesz, amelybe számos szöveg, illetve diskurzusrészlet tartozik.²

A német diskurzusnyelvészet magáévá teszi mind a kognitív nyelvészet mentális-konceptuális hagyományait (frame-ek, metaforák és konstrukciók vizsgálata), mind pedig a megnyilatkozás pragmatikai, szituatív és diskurzusszabályozó dimenziójának fókuszba helyezését. Ezeket azonban egy sajátos célnak veti alá. Fő érdeklődése a nyelvhasználat társadalomformáló erejére irányul: a diskurzus résztvevőinek egymáshoz való viszonyát, önmaguk és a többi résztvevő diszkurzív pozicionálását, értékeik és érdekeik diszkurzív eszközökkel való megvalósítását, esetenként ütköztetését, „harcát”, a diskurzus során létrejövő hierarchiák, autoritások és hatalmi viszonyok kialakulását, a hatalomgyakorlás diszkurzív módozatait kívánja feltérképezni. Ezáltal a nyelvhasználat nem pusztán emberi és társas tevékenységként jelenik meg, hanem mint társadalmi struktúrákat formáló és fenntartó jelenség. Mégsem azonosítható a szociolingvisztikával,³ mert nem a társadalom rétegzettségének vagy egyes társadalmi csoportok nyelvhasználatának sajátosságai, nyelvi variánsaival foglalkozik, hanem a nyelvhasználat társadalomformáló erejével.

3. A diskurzus fogalmának újradefiniálása a nyelv, a tudás és az aktorok erőterében. FOUCAULT (1972) szerint a diskurzus a társadalom létrehozó és összetartó eleme, amely mintegy hidat alkot a társadalom intézményei és az egyén között. A társadalomban az emberi kommunikáció szükségszerűen intézményesített keretek között történik. Senki sem mondhat bármit, vagy viselkedhet akár-hogyan egy adott szituációban, mert az egyén egy szerep képviselőjében lép fel. Az intézmény meghatározza és egyben kontrollálja a kommunikáció kereteit és szabályait (gondoljunk például egy egyetemi keretben történő kommunikációra, például egy szemináriumi órára). Az egyén oldaláról ugyan ez bizonyos kötöttséget jelent, azonban egyben védelmet is nyújt: amennyiben nem lép ki szerepének a határai közül, magabiztosan mozoghat, és az adott keretek között megvalósíthatja saját elképzeléseit. A diskurzus során társadalmilag ellenőrzött és szociálisan megosztott tudás jön létre. Ez a tudás a diskurzus szövegeinek összességében

² Más hazai munkákban a diskurzus fogalmát inkább a beszélt nyelvhez (vö. HÁMORI 2017) vagy a beszélt és az írott nyelv határterületén mozgó kommunikációs szituációkhoz kötik, és az ezekben előforduló grammatikai, lexikai és szemantikai szerkezetek nyelvi környezetének megragadására, valamint az alkalmazott kommunikációs stratégiák pragmatikai elemzésére használják (pl. KESZLER 2009; SCHIRM 2009, 2011; MODRIÁN-HORVÁTH 2009; HAVASI 2018; VARGA 2018; DÉR 2020; BOZSIK 2023).

³ A diskurzus társadalmi aspektusaival a magyar nyelvészetben elsősorban a kritikai szociolingvisztikában foglalkoznak, amelynek célja a nyelvi ideológiák elemzésével a társadalmi struktúrák és egyenlőtlenségek feltárása (BODÓ–HELTAI 2018), valamint ezek enyhítésére irányuló pedagógiai módszerek kidolgozása (BARTHA 2023). Ezáltal az angolszász nyelvterületen a kilencvenes években elterjedt CDA (Critical Discourse Analysis) paradigmáját követi, amely elsősorban hatalmi struktúrák és ideológiák kritikájára fókuszált (vö. VAN DIJK 2001: 235), és amely a diskurzusnyelvészet egyik előzményének is tekinthető. A mai diskurzusnyelvészet azonban ideológiamentesen törekszik a diskurzusnak mint társadalmi jelenségnek a megértésére (vö. FELDER–MÜLLER Hrsg. 2009).

manifesztálódik, az egyén annyiban részesül belőle, amilyen mértékig részt vesz a diskurzusban, vagyis amennyi szöveggel konfrontálódik akár aktív szereplőként, akár passzív befogadóként.

A FOUCAULT utáni diskurzusnyelvészet a nyelv, a tudás és az aktorok dinamikus kölcsönhatását vizsgálja. A diskurzus ezen három meghatározója kölcsönösen feltételezik egymást, egymás nélkül nem értelmezhetők. Bár a diskurzus is jelekből, mégpedig döntően nyelvi jelekből áll, ezeket azonban a diskurzus résztvevői nem pusztán dolgok jelölésére használják, vagyis nemcsak meglévő tudásukat reprezentálják vele, hanem azáltal, hogy a meglévő tudást kontextualizálják, mindig új és új perspektívából láttatják, egyben új tudást is generálnak vagy a meglévőt újrafogalmazzák.

A diskurzusnyelvészetben tehát diskurzuson lényegében egy a szöveg szintje fölötti nyelvi reprezentációs szintet értünk, amely szövegek virtuális halmazában ölt testet. Ezek a szövegek valamilyen hasonló, társadalmilag releváns téma, illetve kérdéskör köré épülnek, időben közel állnak egymáshoz, és általában egy meghatározott társadalmi közösséghez kötődnek (vö. HABSCHIED 2009: 79). Nem statikus halmazt képeznek, hanem folyamatos dinamikát mutatnak, amennyiben maguk is aktorok cselekvései során jönnek létre, a tudásalkotás folyamatának részei és a tudás hordozói. A szövegek egymáshoz való viszonya természetesen rendkívül bonyolult, hiszen egy szövegen belül több releváns kérdéskör is felvetődhet, ezért az adott szöveg több diskurzushoz is sorolható. Lehetséges az is, hogy a szövegnek csak egy részlete tartozik egy adott diskurzushoz. Ilyen értelemben beszélhetünk diskurzusfragmentumokról, amelyek lehetnek teljes szövegek, de szövegrészek is (vö. JÄGER 2006: 97). Ugyanígy nem mindig vonható meg élesen a diskurzus határa sem, sem időben, sem térben, sem pedig a hozzá tartozó szövegek számát illetően. Mivel azonban a diskurzus mégis kötődik egy társadalmi-kulturális helyzethez, ezáltal egy történelmi kor részét képezi, amelynek természetesen szintén elmosódnak az időbeli határai.

A diskurzus aktorait ugyan egyének vagy egyének csoportjai testesítik meg, azonban a diskurzusnyelvészet szempontjából nem az egyéni viselkedésük a mérvadó. A diskurzusba minden egyén bizonyos társadalmi determináltsággal lép be, megnyilvánulásaival mindig képvisel valakiket vagy valamit, például társadalmi csoportot, intézményt, értékrendet vagy ideológiát. Ahogy SPITZMÜLLER–FLUBACHER–BENDL (2017: 8) programatikusan megfogalmazzák: „Mert azt, hogy az interakcióba nem teljesen szabadon cselekvőképes egyénként, hanem társadalmi személyként lépünk be, alig tartjuk megkérdőjelezhetőnek.”⁴ Mindenki, aki bármilyen módon belép a diskurzusba, szükségszerűen pozicionálja önmagát, vagyis meghatározza a saját társadalmi csoportbeli, ideológiai vagy egyéb szempontú hovatarozását a diskurzus más résztvevőivel szemben. Ezáltal pedig a diskurzus többi résztvevőjének is szerepet oszt. Más szóval a diskurzuson belüli pozíciókról egy diszkurzív alku kezdődik. Ennek során a diskurzus résztvevői egymásnak

⁴ „Denn dass wir als soziale Personen und nicht als komplett frei handlungsfähige Individuen in Interaktionen eintreten, halten wir für kaum bestreitbar.” – Az idegen nyelvű szövegekből származó idézeteket itt és a továbbiakban magyarul saját fordításomban közlöm (P. A.)

alá és fölé is rendelődnek, sőt a diskurzus egyben a hatalomgyakorlás eszközévé is válik (vö. FOUCAULT 1969). SPITZMÜLLER egy kerekasztalbeszélgetésben még egyértelműbben fogalmaz: „mert a diskurzusokban mindig egészen alapvetően arról van szó, hogy kialakulnak bizonyos pozíciókat, autoritásokat, társadalmi hierarchiákat, valamint társadalmi pozicionálásokat. [...] Aktorok alatt alapvetően diszkurzívan kialakult szerepeket értek”⁵ (KELLER–SPITZMÜLLER–LANDWEHR–LIEBERT–SCHNEIDER 2015: 189).

Mindebből az is következik, hogy az aktorok fogalma nem szűkíthető le a mindenkori megnyilatkozóra és a befogadóra. A megnyilatkozó ugyanis önmagát is csak úgy tudja pozicionálni, hogy a diskurzus más résztvevőire hivatkozik. Ezek lehetnek személyek, társadalmi csoportok, intézmények, de lehetnek emberek meghatározatlan csoportjai is (egyesekek, némelyek, mindenki stb.). Egy hasonlattal szemléltetve: a diskurzus egy nagy közös színpad, ahol mindenki valamilyen szerepet játszik. A résztvevő egyén természetesen saját egyéniségét is belevonja a szerepébe, mint ahogyan a nagy színészek is egyedi módon játsszák el ugyanazt a jól ismert szerepet. A darab szempontjából mégsem a színész személye áll az előtérben, hanem a szerepe. A színházzal ellentétben azonban ennek a darabnak nincsen előre megírt forgatókönyve, hanem a szereplők maguk hozzák létre az interakciók folyamatos dinamikája által. Maguk a szerepek sem állandóak, hanem a cselekménnyel együtt változnak. Az aktorok struktúrájának elemzése ezért az egész diskurzus megértése szempontjából rendkívül fontos, mivel levezethető belőle az aktoroknak mint diszkurzív szerepeknek az egymáshoz való viszonya, valamint az általuk képviselt perspektívák, értékek, illetve érdekek.

Ehhez a német nyelvészetben elterjedt diskurzusfelfogáshoz a magyar nyelv-tudományban talán a KUNA-féle értelmezés (2019) áll legközelebb. A diskurzus-nyelvészet paradigmáját teljesen magáévá tevő megközelítést azonban a magyar szakirodalomban nem nyelvészeti, hanem egy politika- és vezetéselméleti folyóiratban találtam meg. VIRÁG (2014) Diskurzuselemzés a politika- és vezetés-tudományban című cikkében a diskurzust nem csupán nyelvi jelenségként, hanem társadalmi és kulturális konstrukcióként definiálja. A diskurzus egyrésztől bizonyos társadalmi szerepekkel bíró résztvevők nyelvi tevékenysége során jön létre, másrésztől azonban körkörös folyamat, amely meg is határozza ezen nyelvi tevékenységek, valamint az egyes társadalmilag releváns témákról való közös társadalmi gondolkodás kereteit és korlátait. FOUCAULT-ra hivatkozva állítja, hogy a diskurzus összefügg a hatalommal, amennyiben normatív kereteket szab a gondolkodás és a cselekvés számára, ezáltal fenntartja vagy éppen módosítja a hatalmi struktúrákat. A magyar olvasók ezt a diskurzusfelfogást elsősorban magyar germanisták írásaiból ismerhetik. Így RADA (2022) német szerzők alapján részletesen bemutatja az ún. leíró nyelvészeti diskurzuselemzés alapkategóriáit, PÉTERI (2023) pedig a FOUCAULT nyomán kialakult diskurzusfogalom keretébe helyezi el az episztemikusság kategóriáját.

⁵ „weil es in Diskursen immer ganz fundamental darum geht, dass irgendwelche Positionen, Autoritäten, soziale Hierarchien sowie soziale Positionierungen ausgehandelt werden. [...] Unter Akteuren verstehe ich grundsätzlich diskursiv ausgehandelte Rollen.”

4. Módszertani alapvetés: a DiMeAn-modell. A diskurzusok elemzésére a német nyelvészetben legelterjedtebb modellt a WARNKE és SPITZMÜLLER által kidolgozott az ún. DiMeAn-modell (*Diskurslinguistische Mehrebenenanalyse* ‘diskurzusnyelvészeti többszintű elemzés’, vö. WARNKE–SPITZMÜLLER 2008: 23–45). Eszerint a diskurzus szövegeit egyesével⁶ vizsgáljuk három alapvető szinten, amelyek további alszintekre oszlanak. Fontos azonban (ebben tér el a diskurzus elemzése a hagyományos szövegelemzéstől), hogy nem a szöveg összes jellegzetességét írjuk le, hanem csak a diszkurzív szempontból releváns vonásokat. Ezeknek a kiválasztására egy intuitív lépést javasolnak, a szöveg ún. első olvasatát. Annak ellenére, hogy minden szöveg egyedi, ezért nem létezik átlagos szöveg, mindannyian rendelkezünk egy bizonyos elképzeléssel az átlagos szövegről. Ezt a látens tudást referenciakompetenciának nevezik. Amikor valaki olvas vagy hall egy szöveget, intuitív módon összehasonlítja a saját, referenciaként szereplő tudásával. A szövegben az fog feltűnni, amely ettől a referenciatudástól eltér. Ennek alapján mondjuk például, hogy egy adott német szövegben feltűnően sok passzív szerkezet van (ez azt mutatja, hogy van elképzelésünk arról, hogy milyen gyakoriak a passzív szerkezetek egy „átlagos” német szövegben).

Az első olvasat során tehát az elemzők összegyűjtik a szöveg jellegzetességeit. A szerzők hangsúlyozzák, hogy nem elég egy személy referenciakompetenciája, hanem minden szöveget legalább két olvasó értékeljen, de legjobb, ha ezt a lépést munkacsoport keretében végezzük. Az egyéni különbségektől eltekintünk, és azokra a sajátosságokra koncentrálunk, amelyekre többen felfigyeltek.

Az elemzés ezután három fő szinten és ezek számos alszintjén folyik. Az első, ún. intratextuális elemzési szint alapvetően a leíró nyelvészeti eszköztárakat használja (morfológiai, lexikológiai, szintaktikai, szövegnyelvészeti, stilisztikai, retorikai stb. elemzési módszerek). A leíró nyelvészet lehetővé teszi egy olyan operacionalizált elemzési rendszer kidolgozását, amely „a szöveg felszínén és maguknál a nyelvi jeleknél fog hozzá a munkához, hogy a diszkurzívan megfogalmazott vitás kérdéseket láthatóvá tegye. A vizsgálat ezáltal a kimondott dolgokra, és nem a vélelmezett gondolatokra irányul”⁷ (FELDER 2013: 18).

Az elemzés ugyanakkor nem állhat meg a nyelvi szerkezetek leírásánál, mert akkor szem elől téveszti saját célját, a diskurzus dinamikájának, a nyelv–tudás–aktor összefüggéshalmaznak a megragadását. A második nagy elemzési szintet az aktorok szintjei jelentik, amelyeken az elemző a diskurzus szereplőit veszi szemügyre. Ezen a szinten azokat a perspektívákat, érdek- és értékrendeket vizsgálja, amelyekkel a megnyilatkozó azonosul és/vagy a potenciális befogadónál felté-

⁶ Természetesen a diskurzusnyelvészetben használnak kvantitatív, korpuszalapú módszereket is, vö. BUBENHOFER (2009: 101). Ezek nagymértékben hasonlítanak a SIMON–MODRIÁN–HORVÁTH–KUGLER (2024: 13) tanulmányában leírt korpuszalapú funkcionális-kognitív módszerekhez. Azonban a diskurzusnyelvészet sajátos érdeklődése miatt ezeket mindig ki kell egészíteni exempláris mintákon végzett kvalitatív elemzésekkel, mert a vizsgált diszkurzív mintázatok sokszor csak hosszabb szövegrészekben értékelhető struktúrákban realizálódnak (vö. PÉTERI 2023).

⁷ „an den Textoberflächen und den Zeichen selbst ansetzt, um die diskursiv formulierten Streitpunkte sichtbar zu machen. Somit wird das Gesagte selbst und nicht das vorgeblich Gemeinte untersucht.”

telez, valamint amelyekkel szemben pozicionálja saját szerepét. Itt vetődik fel a diskurzusrésztevők társadalmi rétegződésének, alá-fölérendeltségének, a hatalom létrejöttének, gyakorlásának, a tekintély szerepének, az érdekszövetségeknek vagy éppen érdekellentéteknek a kérdése.

A harmadik szinten, az ún. transztextuális szinten az elemző túllép az egyes szöveg határain, és a szövegnek a diskurzushoz, tehát a többi szöveghez való viszonyát vizsgálja. Ehhez a szinthez sorolja WARNKE és SPITZMÜLLER elsősorban az intertextualitás vizsgálatát, a történelmi beágyazottságot és az ilyen jellegű hivatkozásokat (historicitás), a társadalmi szimbolika, az ideológiák és mentalitások elemzését. Végső soron a sikeres diskurzuselemzésből tehát egy társadalomkép bontakozik ki, legalábbis a társadalom vagy annak egy szegmensének egy adott diskurzustémához való viszonya, valamint az arról alkotott közös, szociálisan megosztott tudása tekintetében.

5. Elemzési rész: Tudománykép a német és magyar sajtódiskurzusban a Covid19 járvány kezdetén. Ezen elméleti bevezetés után egy német és egy magyar sajtószöveg diskurzusnyelvészeti elemzését mutatom be a DiMeAn-modell segítségével, amely részét képezi egy átfogóbb kutatásnak, melynek témája a tudomány szerepéről és lehetőségeiről szóló diskurzusok összehasonlítása a koronavírus-járvány ideje alatt. A szövegek kiválasztásánál ügyeltem a FIX (2015) által meghatározott reprezentativitásra, valamint az összehasonlíthatóságra.

A két szöveg történetesen egy napon, 2020. május 30-án jelent meg a Der Spiegel című hírmagazinban, illetve a Népszava Szép szó című heti mellékletében. A német cikk, melynek címe Der Sündendoc, szerzői a Der Spiegel hat levelező tudósítója, 2886 token terjedelmű. A Népszava cikke Boldogkői Zsolt szegedi mikrobiológus publicista tollából származik, Tudományellenesség – fenyegető világjárvány címmel jelent meg, és csak kicsivel rövidebb, 2311 tokent foglal magába.⁸ Mindkét szöveg magát liberálisként jellemző, intellektuális közönségnek szóló sajtóorgánumból származik.⁹ Konstans értékeként rögzíthetők, és ezáltal az összehasonlítás alapjául szolgálnak a szövegek hasonló vonásai: a sajtóorgánumok önbesorolása, az intendált olvasóközönség, a témaválasztás, a szövegek terjedelme és részletessége (a szokásos újságcikkekhez képest mindkettő meglehetősen hosszú), valamint a közös történelmi háttér, a világjárvány megérkezése Németországba és Magyarországra, illetve az ezáltal létrejött válsághelyzet.

5.1. Intuitív szakasz: első olvasat. Az első, intuitív lépést részben magam hajtottam végre, saját intuíciómat pedig nyelvészeti szemináriumokon német szakos egyetemi hallgatók bevonásával ellenőriztem. Ennek eredményeképpen különösen három aspektusra koncentrálok: a tudós, illetve a tudomány fogalmának, valamint az ezen fogalmakhoz kapcsolódó kifejezések kollokációs mintázataira, a szövegekben használt metaforákra és a hivatkozott diskurzus-aktorokra.

⁸ Der Spiegel 2020/23: 8–13; https://nepszava.hu/3079841_tudomanyellenesség-fenyegeto-vilagjarvany (2025. 01. 16.)

⁹ A liberális orgánumok választásának oka az, hogy a konzervatív sajtóban sem a német, sem a magyar oldalon nem találtam olyan szövegeket, amelyek ebben az időben a tudomány szerepét, működését, a tudománnyal szembeni elvárásokat helyezték a figyelem középpontjába.

Jelen cikk terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé a két szöveg átfogó bemutatását. Annyit azonban előre kell bocsátani, hogy bár a felvetett probléma ugyanaz, a megközelítés igen különböző: Míg a német szövegben a tudomány és a közélet, illetve politika viszonya kerül előtérbe a demokrácia összefüggésében, addig a magyar szöveg a tudományt alapvetően az áltudományos gondolkodás terjedésével állítja szembe. Az eltérő megközelítések a tudomány működésének, szerepének különböző láttatásához vezetnek.

A német címben szereplő főnév (*Sündendoc*) egy ad hoc szóképzési konstrukció a *Sünde* 'bűn', valamint a *Doktor* szavakból, azonban a hasonló alakú *Sündenbock* 'bűnbak' kifejezésre emlékeztet. A címlapon a cikk főszereplője, Christian Drosten virológus professzor képe látható, aki ebben az időben a szövetségi kancellár, Angela Merkel tanácsadója volt. A fénykép a professzort meglehetősen fáradt, túlhajszolt állapotban ábrázolja, fésületlen hajjal, borostás arccal, de határozott, elszánt tekintettel. A kép aláírása: *Verehrt und verhasst* 'Tisztelve és gyűlölve'. A magyar cikk címe önmagáért beszél, a szöveg előtt egy karikatúra látható egy kísérletező tudóssal, akinek a kísérletére nem kíváncsi senki, a másik oldalon pedig egy kalapból nyulat előhúzó varázslóval, akinek a varázslatát nagy közönség figyeli. Már a bevezető képek is ráirányítják a figyelmet a hasonlóságokra és különbségekre. Mindkét szöveg alproblémája a tudomány és a tudós helyzete a modern társadalomban, különösen a válság idején. Ugyanakkor a *Der Spiegel* képe a tudóst inkább a túlzott társadalmi elvárások kereszttüzeiben, míg a *Népszava* képe a tudománnyal szembenálló populista ideológiák környezetében ábrázolja.

5.2. Szóorientált elemzés: kulcsszók kontextualizálása kollokációs mintázataik alapján. Mivel a két szöveg a tudomány, illetve a tudós szerepét vizsgálja, kézenfekvő volt ezen a szinten a *tudós/kutató/tudomány/tudományos* szavak kontextualizálásának vizsgálata kollokációs mintázataik alapján, amelyet az AntConc konkordanciaprogram segítségével végeztem el. A vizsgálat során előkerültek ezen fogalmakhoz tematikusan kapcsolódó egyéb kifejezések is (*tudás, ész, racionális, megismerés* stb.), amelyek különösen a magyar szövegben nagy gyakorisággal és bizonyos szabályszerűségek mentén fordulnak elő.

A német szövegnél a *wissenschaft*|forsch** keresőszó megadásával, maximum 5 szó távolságban álló kollokátorkifejezéseket kerestem, a Collocate measure meghatározásához pedig a t-teszt alapú statisztikai mértéket állítottam be. Csak olyan kollokátorokat vettem figyelembe, amelyek ismétlődően, tehát legalább kétszer előfordultak, valamint figyelmen kívül hagytam a segédigéket. Ezek szerint az igei kollokátorok a statisztikai jelentőségük sorrendjében a következők: *vertrauen* 'megbízik', *anzweifeln* 'kétkelkedik', *wachsen* 'növekszik', *überschätzen* 'túlbecsül', *warten* 'vár', *veröffentlichen* 'publikál', *versprechen* 'megígér', *missbrauchen* 'visszaél'. A főnévi kollokátorok pedig ugyanilyen sorrendben: *Politik* 'politika', *Podcast* 'podcast', *System* 'rendszer', *Vorstellung* 'elképzelés', *Virologe* 'virológus', *Verantwortung* 'felelősség', *Ungewissheit* 'bizonytalanság', *Unabhängigkeit* 'függetlenség', *Symbolfigur* 'szimbolikus figura', *Spannung* 'feszültség', *Zweifel* 'kétség'. A melléknévi kollokátorok ritkábbak, és csak a lista vége felé jelennek meg: *verschieden* 'különböző', *unbekannt* 'ismer-

retlen', *transparent* 'transzparens', *schuldig* 'hibás', *überzeugt* 'meggyőződéses'.
Néhány konkrét példa (kiemelések tőlem, P. A.):

- (1) ...*der auch den Wissenschaften vertraut* 'aki szintén bízik a tudományban'.

Als ehemalige Wissenschaftlerin vertraute sie den Zahlen 'Mint egykori tudós (nő) megbízott a számokban'.

Obwohl es nunmehr keine wissenschaftlichen Zweifel gibt 'Habár most már nem áll fenn tudományos kétség'.

Ungewissheit ist dort ein Anreiz weiter zu forschen 'A bizonytalanság ott további kutatásokra ösztönöz'.

Ein Wissenschaftler, der von seiner Sache überzeugt ist 'Egy tudós, aki a dolgáról meg van győződve'.

Wenn er [d. h. Drosten] offen, klar und transparent mit seinen wissenschaftlichen Ergebnissen umgeht, [...] wird er das überleben 'Amennyiben Drosten tudományos eredményeivel nyílt, világos és transzparens módon bánik, [...] túl fogja élni'.

A tudomány fogalma a tudás, bizalom, elvárások előterében, vagyis egy episztemikus háttér előtt konceptualizálódik. A kontextualizációs mintákból egy társadalmi vita körvonalai bontakoznak ki, ahol a tudomány fogalma egyszerre kapcsolódik a bizalom és a kétség fogalmához. A tudományos tevékenység emberi dolog, amiben bízni vagy kételkedni lehet. Az ideális tudós nem mindent tudó és tévedhetetlen, hanem becsületes és meggyőződéses ember, aki eredményeit transzparens módon hozza nyilvánosságra, de ha kell, kételkedni is tud bennük. Ezen kívül a tudomány és a politika kapcsolata is gyakran felvetődik a szövegben.

A magyar szöveg elemzése egészen más eredményt ad. A *tudós**|*tudomány**|*kutat** keresőszó esetében ugyanazon beállítások mellett a kollokátorok listájának első felében kizárólag főnevek jelennek meg: *virológus, diktatúra, centrum, alapelv, összefüggés, összefoglalás, gondolkodás, összeesküvés, árnyékvilág, áltudomány, értelem*. A névszói stílus szakszerűséget, tényszerűséget jelez, ahol a vita, a bizonytalanság, a változás dinamikája nem játszik döntő szerepet. A kifejezések egy része pozitív töltetű, és a racionális gondolkodásra utal, más része negatív, és az áltudományos nézeteket jeleníti meg. Néhány példa:

- (2) ... *tudománya révén pedig megteremtette tudásunk és gondolkodásunk egzakt kereteit*.

A tudomány alapelve egyszerű: A tudomány a racionális gondolkodás legegzaktabb formája.

... akik bíznak a tudományban és az értelem erejében, ragaszkodnak a tényekhez, a tudáshoz és a szakértelemhez.

A tudomány mellett azonban egy szellemi árnyékvilág is hódít napjainkban, melyet kiválóan jelez az áltudományok újjáéledése.

A magyar szövegben összességében kevesebb az ismétlődő kollokátorok száma, azonban gyakoriak egyes szerkezetek, például a tudomány fogalmát megjelenítő szavak környezetében az adverbatív jelentésű, szembeállító kötőszók vagy névutók:

(3) *A tudomány mellett **azonban**...*

***Míg** a korábbi áltudományos elképzelések [...] a korabeli ismeretek fejletlensége miatt léteztek, **addig** a mai verzióik a modern **tudománnyal** egyidejűleg vannak jelen.*

*A **tudomány ellenében** dolgoznak az igazolatlan vagy igazoltan hamis teóriákon alapuló gyógyhatást ígérő megközelítések is...*

*Az alternatív medicina globális támadás a **tudományos** orvoslással szemben.*

Végigvonul a szövegen emellett az olyan jelzős szerkezetek ellentéte, amelyek valamilyen módon a gondolkodás és a tudás fogalmára utalnak, és egyrésről a helyes (4), más részről a hamis tudást (5) jelentik meg:

(4) *az ész uralma, tudásunk és gondolkodásunk egzakt keretei, a tudományos és racionális gondolkodás tekintélye, az igazság és igazságosság fogalmai, a tudományos és racionális gondolkodás legegzaktabb formája, modern tudomány, szakmai konszenzus, józan ész (helyes tudás)*

(5) *feléledt csoportosztón, téves elképzelés, szellemi árnyékvilág, ismeretek fejletlensége, bizarr elképzelések, abszurd elképzelések, hamis teóriák, átvett áldozatok, sötét oldal, tragikus példa, irracionális GMO-fóbia, inkompetens vélemény, képzetlen elme, szélsőséges eszmék, extrém nézetek*

Érdekes, hogy a helyes tudást kifejező jelzős szerkezetek gyakran komplexebbek, birtokos jelzőket is tartalmaznak, míg a hamis tudást minden esetben egyszerű, kétszavas minőségjelzős szerkezetek fejezik ki. Ezáltal is kifejezésre jut a racionális tudományos gondolkodás komplexitásának és a leegyszerűsítő, érzelmi alapú vagy érdekek vezérelte hamis tudásnak az ellentéte.

5.3. Propozícióorientált elemzés: metaforák. A DiMeAn-modellben az intratextuális elemzési szinten a lexéma határait túllépő kifejezések elemzését propozícióorientált elemzésnek nevezik. Ilyen alakzatok például a szintaktikai szerkezetek, retorikai figurák, prezuppozíciók és implikatúrák. Az első olvasat során különösen feltűnt mindkét szöveg metaforákban való gazdagsága, ezért az elemzés következő lépésében REIJNIERSE–BURGERS–KRENNMAYR–STEEN (2018) tanulmányából kiindulva az általuk *potentially deliberate metaphor*-ként azonosított kategóriát veszem szemügyre. A szerzők a metaforákat három dimenzióban szemlélik: 1. a fogalmi–konceptuális („metaphor in thought”), 2. a nyelvi („metaphor in language”) és 3. a kommunikációs („metaphor in communication”) szinten. A jelen tanulmány csak a kommunikációs szintet vizsgálja, mert itt jelenik meg az a stratégia, amit a diskurzus aktorai tudatosan (vagy legalább kommunikációs célzattal) közvetítenek, nem pusztán mentális reprezentációként. A kom-

munikációs szinten különböztetik meg a szerzők a potenciálisan szándékos és nem szándékos metaforákat. Operacionális definíciójuk szerint: „A metafora akkor potenciálisan szándékos, ha a metafora forrásdoméne része azon kijelentés referenciális jelentésének, amelyben használják”¹⁰ REIJNIERSE–BURGERS–KRENNMAYR–STEEN (2018: 136).

Természetesen ezzel a módszerrel sem a megnyilatkozó valódi szándékát lehet feltárni, hiszen arról csak ő tudna beszámolni, hanem azt, hogy a kontextusban egy kifejezés potenciálisan értelmezhető-e szándékos metaforaként. Ez pedig egybevág a diskurzusnyelvészet céljával, ahol szintén nem a megnyilatkozó szándékát kívánjuk kideríteni, hanem a szöveg társadalmi értelmezésének lehetőségeit vizsgáljuk. A módszer értelmében mindig a teljes szövegből kell kiindulni, ahol a szándékos metaforák sokszor hálózatot alkotnak, egymást erősítik. A kétféle metafora különbségét jól szemlélteti REIJNIERSE és szerzőtársai példája:

- (6) [From] *the top of the dome of St Paul's Cathedral the view is no longer dominated by City church steeples but by an intrusive cacophony of drab, characterless Sixties boxes.* 'A Szent Pál-székesegyház kupolájának tetejéről a kilátást már nem a város templomtornyai uralják, hanem a hatvanas évekbeli szürke, jellegtelen tömbházak zavaró kakofóniája.' (REIJNIERSE–BURGERS–KRENNMAYR–STEEN 2018: 137)

A példában a *dominated* kifejezés, bár eredeti jelentésében hatalmi viszonyokra utal, nem szándékos metafora, mert a céltartományban ez a jelentésmozzanat nem jelenik meg. A templomtornyok, illetve a jelentéktelen szürke dobozok nem a hatalom értelmében uralják a látképet, hanem vizuálisan feltűnőek, ami a *dominated* szó lexikalizálódott jelentésének tekinthető. A *cacophony* ugyanakkor potenciálisan szándékos metafora, mert egy új forrástartományt, a kellemetlen hangzavar képét vonja be a referenciális jelenetbe, amely által új perspektívából láttatja a céltartományt, vagyis a szürke épületeket. A diskurzus szempontjából lényegesebbek a potenciálisan szándékos metaforák, amelyek a diskurzusrésztvevők számára feltűnőek és új perspektívát nyitnak az értelmezésnek. Ugyanakkor CSATÁR (2024) elemzése a keretezés elméleti hátterében arról is meggyőző, hogy a kétféle metafora nem különül el élesen, és valójában minden metafora keretet alkot az értelmezéshez azáltal, hogy a befogadó figyelmét ráirányítja a reprezentáció valamely aspektusára, ezzel befolyásolva a befogadónak a helyzethez való viszonyát.

A két vizsgált szöveg legfeltűnőbb jelensége ezen az elemzési szinten a mozgást ábrázoló metaforák száma és szerepe. Azonban amíg a német szövegben ez a mozgás vízszintes és lassú, a magyar szövegben függőleges és gyors. A *Der Spiegel* cikke a tudomány fejlődését lépésről lépésre való előrehaladásként jeleníti meg, a problémát pedig abban látja, hogy a járvány mintegy „űzi” a tudósokat és olyan sebességre kényszeríti őket, amelyre a tudomány egyébként nem képes (7). A *Népszava* cikke ezzel szemben a tudomány fejlődését a repüléshez, míg

¹⁰ „A metaphor is potentially deliberate when the source domain of the metaphor is part of the referential meaning of the utterance in which it is used.”

a para- és áltudományok terjedését a zuhanáshoz hasonlítja, és „szédítő” sebességet kapcsol hozzájuk (8):

(7) *Schritt um Schritt müssen sich die Forscher auf Neuland vorantasten* 'Lépésről-lépésre kell a kutatóknak egy ismeretlen területen előre tapogatózniuk'.

Der Erkenntnisprozess ist meist zäh und mäandernd 'A megismerés folyamata általában szívós és kanyargós'.¹¹

...wissenschaftliche Beraterstäbe, die normalerweise in gemütlichen Rhythmen Expertisen vorlegen '...tudományos tanácsadó testületek, amelyek általában kényelmes ritmusban mutatják be a szakértői jelentéseiket'.

Gemessen am Normalbetrieb hat die Forschung in Corona-Zeiten bereits eine unerhörte Beschleunigung erfahren. [...] Deshalb wächst die Sorge, dass die Wissenschaft noch mehr Beschleunigung nicht verträgt 'A normális működéshez képest a kutatás koronavírus idején példátlanul felgyorsult. [...] Ezért egyre nagyobb az aggodalom, hogy a tudomány a további gyorsulással nem tud megbirkózni'.

(8) *...míg a tudomány szédítő ütemben tárja fel a világ titkait*

A modern Nyugat emelte legmagasabb szintre a ráció rangját.

A tudományos és racionális gondolkodás tekintélye zuhanórepülésbe kezdett.

Addig is az értelmiségnek lenne a feladata fékezni e destruktív trendet, hogy majd a visszaút startvonalra ne a gödör alján legyen meghúzva.

Az ugyan önmagában nem különleges, hogy egy fejlődést mozgáshoz hasonlítunk, ezzel ugyanis a helyzet dinamikus változását lehet szemléltetni. A két különböző térbeli elképzelés azonban merőben különböző tudományfelfogást rejt. A vízszintes síkkal, ahol a tárgyak egymás mellett helyezkednek el, egyenlőséget asszociálunk. A tudományos kutatások, elméletek, eredmények, valamint a társadalmi valóság további elemei ezáltal a képzetünkben egy síkba kerülnek egymással, interakcióba lépnek, versenghetnek, ütközhetnek. A függőleges irányról alkotott elképzelés mögött ezzel szemben hierarchikus viszonyok húzódnak. A függőlegesen elhelyezett tárgyak egymás alá vagy fölé vannak rendelve, a magassághoz pedig képzeletünkben értéket társítunk. A repülés képe mindezek mellett egy különleges perspektívát is megjelenít: míg a földön levő tárgy része a világ adott darabjának, addig a repülő tárgy a többi tárgyon kívül esik, a repülés perspektívájából pedig a földön levő tárgyak felülről, madártávlatból látszanak. Ezáltal két radikálisan különböző tudománykép konceptualizálódik: az egyik fajta tudomány a társadalmi valóság részeként egy szinten helyezkedik el a valóság többi elemével, ebben a közegben próbál előrehaladni, fejlődni. A másik fajta tudomány valamiféle fölöttes instancia, amely saját, a többi tár-

¹¹ A *mäandern* ige a folyóvíz előretörését jeleníti meg az ún. meanderben, vagyis a kanyargós folyómederben.

sadalmi intézménytől különböző perspektívával, szélesebb látókörrel, külső nézőponttal rendelkezik.

Mindkét szövegben található továbbá egy-egy olyan mozgásmetafora, amely inkább a nem szándékos metaforákhoz sorolható. A német szövegben a tudomány szerepével kapcsolatban **előrelépésről** (*Fortschritt*), a magyarban **fellépésről** van szó. Ugyan a jelentések ezeknél a szavaknál már nagymértékben lexikalizálódtak, így a mozgás irányának képe a céltartományban nem feltétlenül jelenik meg, ezek mégis beleillenek a többi mozgást idéző metafora sorába, és erősítik azok hatását:

(9) *Fortschritte lassen sich in vielen Fällen nicht erzwingen* 'Az előrelépést sok esetben nem lehet kikényszeríteni'.

(10) *E megfélemlítések elleni fellépés rendkívül nehéz.*

A két szöveg metaforikájában másik lényeges különbség, hogy míg a magyar szövegben számos háborús metafora található, amennyiben a tudomány és az ál-, illetve paratudományok viszonyát harchoz hasonlítja, a német szövegből ez a metaforatípus teljesen hiányzik.

(11) *Az értelem harca*

Az alternatív medicina globális támadás a tudományos orvoslással szemben.

A kérdésben a tudományellenesség legfőbb bástyája Európa.

A koronavírus járvány [sic] egyelőre elsöpörte a klímavitát, viszont új falakkal erősítette meg a korábbi frontvonalakat. Sokan igen erőszakos módon harsogják vírustagadó nézeteiket.

A tudományellenes erők aktívan dolgoznak...

A német szövegben egyetlen ehhez némileg hasonló metaforát találtam, amely a tudományos nézetek összecsapását egy drámához hasonlítja:

(12) *Solange Streit akademisch bleibt, hält sich das **Drama** in Grenzen* 'Amíg a vita akadémikus keretben marad, a dráma határok között tartható'.

A (12) példában a *Streit* szó az enyhébb *Diskussion* kifejezéssel szemben éles, kiélezett vitát jelent, amely drámai következményekkel is járhat. Mégsem azonosítható a háború fogalmával, mivel az egyik esetben ellenfelek, a másikban ellenségek állnak egymással szemben, ez utóbbiak pedig a másik megsemmisítésére törekszenek. A két metafora különbözősége tehát jól illeszkedik a szövegek alapvető perspektívájában levő különbséghez. A magyar szövegben zuhanás és a tudományt ért támadások akár megsemmisüléshez is vezethetnek, amely reális veszélyként jelenik meg. A német szöveg ezzel szemben csak nehézségekről, kellemetlenségekről, lassulásról szól, amely legfeljebb akadályozza a fejlődést, de nem állítja meg azt.

5.4. Az aktorok szintje. A DiMeAn-modell szerinti második elemzési szinten ugyan annyiból már túllépünk a hagyományos nyelvészeti elemzés keretein,

hogy a célunk a diskurzus szempontjából releváns társadalmi szerepek és az azokhoz fűződő perspektívák feltárása. Azonban továbbra is az elemzett szöveg jelenti a vizsgálat bázisát, következtetéseinket a szövegből vezetjük le és bizonyítjuk.

A diskurzus aktorai, mint korábban kifejtettük, kialakított társadalmi szerepek, amelyek kötődhetnek személyekhez, emberek csoportjaihoz, valamint intézményekhez is. Ezek azok a diskurzust formáló és előre vivő erők, amelyek felléphetnek egymást támogatva vagy egymással szemben is. FELDER (2013) szerint az aktorok kijelentéseik által tényeket konstruálnak és versengenek ezen kijelentések érvényre juttatásáért: „Az eddigi gondolatok alapján egy olyan diskurzusertelmezést szeretnénk megerősíteni, amelyik a fakticitás érvényességi igényeinek és azok kifejezési praktikáinak diszkurzív versengése mellett kötelezi el magát”¹² (FELDER 2013: 18).

A német szöveg „főszereplője” a virológus tudós, Christian Drosten, aki, mint Angela Merkel szövetségi kancellár tanácsadója, *wurde so zur Symbolfigur für Merkels Politik, zum Sündenbock* ’ezáltal Merkel politikájának szimbolikus alakjává vált, a bűnbakká’ (i. m. 8). Az alapproblémát Drosten egy közlés előtti, preprint formában kiszivárgott tanulmánya jelentette, amely a Bild című bulvárlap állítása szerint az iskolabezárásokkal kapcsolatos kormányzati intézkedések alapjául szolgált. A tanulmány bírálói később kifogásoltak egyes, a lényegi következtetéseket nem érintő statisztikai számításokat, amelyeket Drosten a publikált verzióban kiegészített. A Bild viszont ebből azt a következtetést vonta le, hogy a német oktatáspolitikája egy hibás tanulmány áldozatává vált. Ebben a konstellációban két-két aktor áll egymással szemben: egyrészt a politikát megtestesítő Merkel és a tudományt képviselő Drosten, másrészt az igényes sajtót megjelenítő Der Spiegel és a helyzet skandalizálására törekvő bulvárlap, a Bild. Ez utóbbi később összemosisodik a potenciális olvasóközönségével is, akiket a szöveg *hysterische Öffentlichkeit* ’hisztérikus nyilvánosság’ címmel illet. A szövegben ezen aktorok részben explicit formában idézett vagy hivatkozott, részben implicit módon sugallt állításai kerülnek egymással szembe. Az intézmények aktív cselekvőként konceptualizálódnak, amelyre jó példa az alábbi kijelentés:

(13) *Die Politik muss agieren, die Wissenschaft muss beschreiben und erklären*
 ’A politikának cselekednie kell, a tudománynak leírnia és magyaráznia’.

A cikk szerzői úgy irányítják ezt a „versenyt”, hogy végül a tudomány állításai kerüljenek ki győztesként. A tényleges szerzők személye azonban mindvégig háttérben marad, nevük csak a szöveg legvégén apró betűkkel van feltüntetve. Ők lapjukat mint intézményt képviselik, ebben a szerepükben belehelyezkednek Christian Drosten helyzetébe, és az ő perspektívájából, mintegy belülről láttatják a problémát. A szöveg szempontjából alapvető aktorok struktúrája, egymáshoz való viszonya tehát a következő képlettel írható le: a szerzők megnyilatkozásai ál-

¹² „Auf der Grundlage der bisherigen Gedanken soll hier ein Diskursverständnis stark gemacht werden, welches sich dem diskursiven Wettkampf um Geltungsansprüche von Faktizität und ihren Äußerungspraktiken verschreibt.”

tal az igényes médiát képviselő Der Spiegel védelmébe veszi a tudós Drosten, és általa közvetett módon a tudomány intézményét saját intellektuális olvasótáborá előtt részben a politikával, részben pedig a bulvármédia által manipulálható laikus közvéleménnyel szemben.

Az egymással szembeállított, egymással versengő aktorokat, mindkét szövegben „mellékszereplők” is kiegészítik, akik egyik vagy másik aktor oldalán jelennek meg. Általában konkrét személyekre történik hivatkozás, akik azonban a diskurzus szempontjából itt sem egyénileg érdekesek, hanem szimbolikus jelentőséggel bírnak: mind a tudományhoz, mind pedig a politikához kapcsolódnak, többnyire a tudomány világából indultak, és részben vagy egészben ráléptek a politika útjára. Tevékenységük néhol a kettő összeegyeztethetőségét, máshol pedig a konfliktusát szimbolizálja. Karl Lauterbach, aki orvosprofesszorként akkoriban a Német Szociáldemokrata Párt szakpolitikusa volt, később szövetségi egészségügyi miniszter lett, idézett kijelentésével teljes mértékig kiáll Drosten mellett:

- (14) *Er wird jetzt als Person angegriffen, man versucht, seinen guten Ruf zu diskreditieren und zu zerstören* 'Most személyében támadják, megpróbálják jó hírét diszkreditálni és tönkretenni'.

Az első tagmondat passzív szerkezete, valamint a második tagmondat általános alanya (*man*) a támadókat meghatározatlan, ismeretlen, láthatatlan elemekként konceptualizálja. (Később a szöveg párhuzamot is von közöttük és a járvány kórokozója között: láthatatlanok, mint maga a koronavírus). A második tagmondat ragozott igéje, a *versuchen* 'megpróbál' ugyanakkor azt is sugallja, hogy tevékenységük végső soron nem lesz sikeres.

Winfried Kretschmann, Baden-Württemberg tartomány miniszterelnöke korábbi biológia- és kémiaszakos tanárként szintén rendelkezett szakismeretekkel. Amíg azonban Lauterbach elsősorban tudós, és szakpolitikusként is a tudományt képviseli, Kretschmann kijelentései azt szimbolizálják, hogy politikusként a közvélemény nyomására szembe is kerülhet a tudománnyal:

- (15) *Kretschmann, sonst eher bedächtig, machte diese Woche Druck auf die Erkenntnissuche. Zwar gelte auch in der Wissenschaft »Das Gras wächst nicht schneller, wenn man daran zieht.« Jedoch seien die Eltern von Kitakindern stark belastet. »Der Druck ist gewaltig«, sagte Kretschmann.* 'Kretschmann, aki máskor inkább megfontolt, ezen a héten nyomást gyakorolt a kutatásra. Habár szerinte a tudományban is érvényes, hogy „a fű nem nő gyorsabban attól, ha húzzák”, az óvodás gyerekek szülei azonban nagyon meg vannak terhelve. „A nyomás óriási”, mondta Kretschmann.'

A német példa kötőmódú igealakjai arra utalnak, hogy Kretschmann kijelentései alapján maga is tudja, hogy a tudományos eredményeket nem lehet kikényszeríteni, politikusként mégis szembeállítja ezzel a lakosság oldaláról jövő nyomást. Később egy nem végleges kutatási eredményre hivatkozva érvelt is a nyitás mellett, amit Drosten így jellemezett:

- (16) *Er braucht das Ergebnis, um „machen“ zu können* 'Neki az eredmény azért kell, hogy cselekedhessen'.

Ezzel a kijelentésével Drostén egyértelműsítette a tudomány és a politika érdekütközését, amelyet már a (13) példa is jól szemléltetett. A politikus a tudományos eredményben nem az ismeretszerzést értékeli, hanem politikai döntéseit akarja vele igazolni. Ez ugyan nem feltétlenül mond ellent a tudomány és a politika kiegyensúlyozott kapcsolatának, súlyos válsághelyzetben azonban mégis konfliktust eredményez. Ezt a problémát leginkább a szövetségi kancellár Angela Merkel példája szemlélteti, korábban fizikusként kutatóintézetben dolgozott, tehát maga is a tudomány világából jött. A szöveg szerint ő igazán meg tudja érteni a tudomány szempontjait, amikor azonban dönteni kell, mégis politikusként gondolkodik:

- (17) *In der Wissenschaft zählen Fakten, in der Politik Mehrheiten. Die Regierenden brauchen Zustimmung für ihre Entscheidungen, und damit hängen an den meisten Themen Machtfragen. Wer keine Mehrheit findet, verliert seine Macht. Als Merkel das Klimathema als Bedrohung für ihre Macht ansah, schubste sie es zurück in den Hintergrund. [...] Sie kann sehr gut erklären, welche Folgen verschiedene Reproduktionswerte beim Coronavirus haben. Sie hat natürlich ein Ohr für Lothar Wieler, den Leiter des Robert Koch-Instituts, sie nimmt auch den Rat von Christian Drostén zur Kenntnis. Aber am Ende würde sie immer als Politikerin entscheiden, und das heißt: Sie schaut nervös auf die Machtfrage* 'A tudományban a tények számítanak, a politikában a többség. A hatalmon lévőknek jóváhagyásra van szükségük a döntéseikhez, ami azt jelenti, hogy a legtöbb kérdés hatalmi kérdés. Akinek nincs meg a többsége, elveszíti a hatalmát. Amikor Merkel úgy látta, hogy a klímakérdés veszélyezteti a hatalmát, háttérbe szorította. [...] Nagyon jól meg tudja magyarázni a koronavírus különböző reprodukciós számainak következményeit. Természetesen van füle Lothar Wielerhez, a Robert Koch Intézet vezetőjéhez, és Christian Drostén tanácsait is figyelembe veszi. De végül mindig politikusként döntene, ami annyit jelent: idegesen tekint a hatalom kérdésére'.

A tények, a nagyon jól, a meg tudja magyarázni, a természetesen és a figyelembe veszi kifejezések a kancellár tudományos tájékozottságára és a tudományból származó értékes ismeretekre utalnak. A többség, a hatalom, a hatalmi kérdés, a veszélyeztetet, az elveszít és az idegesen kifejezések ezzel szemben a politika oldalát jellemzik. A hatalom kifejezés itt nem elítélőleg jelenik meg, ugyanis demokratikus hatalomról van szó, amely többségi döntésen alapul, és amelyet a politikusnak meg kell tartania. A politika mégis sokszor szembekerül a tudománnyal, ami a megfontoltság helyett hektikus döntéseket és cselekvéseket eredményez. A szöveg a két intézmény viszonyát nem megoldandó, illetve megoldható problémaként mutatja be, hanem mint a demokratikus társadalom természetes velejáróját, azonban mégis problematizálja.

A magyar szöveg szerzője mikrobiológus professzorként maga is a tudomány képviselője. Célja neki is a tudomány védelmezése. A szerző itt nem közvetett módon, a háttérből avatkozik be a diskurzusba, hanem közvetlenül, mintegy saját jogán.¹³ A szöveg „főszereplője” itt is a tudomány intézménye lesz, a vele szemben álló aktor pedig a tudományellenes erők összessége. A szöveg a tudományt lényegében azonosítja az értelemmel, illetve a racionális gondolkodással, a tudományellenességet pedig az irracionálizmussal és a tévedéssel. A kifejezések itt is megszemélyesítőek, ezen aktorok mint aktív cselekvők jelennek meg:

- (18) *A ráció először a reneszánszban lázadt fel, s követelt magának teret, még ha kissé szégyenlősen is, a művészet köntösében rejtőzködve.
A tudomány ellenében dolgoznak az igazolatlan vagy igazoltan hamis teóriákon alapuló gyógyhatást ígérő megközelítések is...*

A tudományellenes aktorok határai kevésbé meghatározottak, a szöveg többségében határozatlan névmásokkal vagy más határozatlan kifejezésekkel jeleníti meg ezeket: *sokan, mások, még többek, egyre többen, vannak, akik úgy vélik*. Ez hasonlít a közvélemény mint aktor szerepeltetéséhez a német szövegben.

A magyar szövegben nem a bulvármédia, hanem a közösségi média jelenik meg mint a tudomány ellenében ható potenciális erő, ugyanis ezeken a felületeken gyorsan terjednek a tudományellenes nézetek. Terjesztőiket a cikk meglehetősen köznyelvi kifejezéssel jellemzi: *ezek a virtuális térben üvöltözők*. Ez utóbbi kifejezés már stílusértékében is jelzi a szerző perspektíváját, amennyiben egyfajta madártávlatból, felülről „lenéz” a tudományellenesek tömegére.

A német szöveggel ellentétben konkrét személyek csak elvétve fordulnak elő. Magyar politikai utalásokkal vagy magyar tudósokra történő hivatkozással egyáltalán nem találkozunk. A néhány néven nevezett szereplő a világpolitika ismert alakjai közül kerül ki, és általában a tudományellenes erők oldalán jelenik meg mint azok támogatója. Ilyen Donald Trump, illetve az akkori brazil elnök, Jair Bolsonaro, akiket meglehetősen ironikus hangvételben támad a szerző részben a klímaválságot tagadó, részben a járvánnyal összefüggő kijelentéseik miatt:

- (19) *A közismert klímakutatók, Trump és Bolsonaro elnökök a jelen pandémiát illetően is nagyokat alakítottak vírustagadásukkal és bizarr terápiás javaslataikkal.*

¹³ Ez abból is látszik, hogy míg a német szövegben a *Wissenschaft* 'tudomány' kifejezés 12-szer, a *Wissenschaftler* 'tudós' pedig 16-szor fordul elő, addig a magyarban a *tudomány* szó 16-szor szerepel, a *tudós* szó viszont egyszer sem. A tudós szerepét itt maga a szerző testesíti meg, aki egy külső nézőpontból látatja a tudomány és az áltudományok harcát. A magyar szöveg konkrét, a tudományt képviselő személyeket sem nevez meg. A német szöveg ezáltal személyesebb abban az értelemben, hogy előtérben áll a tudományt képviselő személyek belső perspektívája: ők azok, akik maguk is társadalmi elvárások és kritikák keresztútjában élnek. A magyar szövegben elvek és értékek csapnak össze egymással.

A *klimakutatók* kifejezés természetesen ironikusan értendő, hiszen mindenki előtt ismert, hogy nem kutatókról, hanem politikusokról van szó. A *közimert* melléknév, valamint a *nagyokat alakít* erősen köznyelvi kifejezés a maga lexikalizálódott ironikus jelentésmozzanatával és a *bizarr* melléknévvel kombinálva szar-kazmussá fokozza a hatást.

Az amerikai exelnök George W. Bush neve olyan összefüggésben bukkan fel, hogy az ő elnöksége idején hátráltattak egyes tudományos kísérleteket:

(20) ...*íjf.* *George Bush regnálása idején a humán embrionális őssejtekkel (ESC) való munka a sátánnal való cimborálással volt egyenértékű.*

Arra azonban nem tér ki a szöveg, hogy ebben az elnök milyen szerepet játszott. Mindenesetre nevének egy mondatban történő említése *a sátánnal való cimborálás* kifejezéssel, amely babonás beállítottságra utal, asszociációs viszonyt teremt a politika és a tudományellenesség között.

Láthattuk, hogy az aktorok szerkezete kiemelten fontos a szövegek perspektívátságának, illetve a megjelenített perspektívák egymáshoz való viszonyának szempontjából. A két szöveg hasonló abban a tekintetben, hogy az egymással versengő kijelentések közül mindkettő a tudomány kijelentéseit veszi védelmébe. Fontos különbség azonban, hogy a német szöveg belső, dinamikus perspektívából láttatja a tudományt, és benne az őt képviselő tudóst, aki a demokratikus társadalom sokszor kontroverz vitái között kell, hogy érvényt szerezzen állításainak. A magyar szövegben ezzel szemben a tudós csak a háttérben jelenik meg, mintegy madártávlatból szemléli a helyzetet, és arra hívja fel a figyelmet, hogy a tudomány és a vele azonosított racionális gondolkodás veszélyes támadás alatt áll, ami a cikk címe szerint egy új, a koronavírus-járványnál veszélyesebb pandémiaként terjed.

A jelen elemzésben található három szempont, a kollokációs mintázatok, a metaforák és az aktorok struktúrájának kérdései intuitív módon, az első olvasat során kerültek kiválasztásra. Sok más szempontból is lehetne a két szöveget összehasonlítani, így például a tárgyalt problémák historizálása, az intertextuális vonatkozások vagy a rekurrens érvélesi sémák, az ún. toposzok szempontjából. Ez utóbbi szempontot egy másik tanulmányomban bontom ki részletesen (vö. PÉTERI megj. e.). Az itt kiválasztott három szempont az elemzés alapkérdése, a tudomány fogalmának konceptualizálása szempontjából a legfeltűnőbbek voltak. Az elemzés megmutatta, hogy a három elemzési szint erősíti egymást, azonos irányba mutatnak, és miközben mindkét szöveg célja, hogy védelembe vegye a tudományt a kritikákkal és támadásokkal szemben, maga a fogalom erőteljes interkulturálisan meghatározott különbségeket mutat.

6. Összefoglalás és kitekintés. A német szövegben a politika és a közvélemény állnak szemben a tudománnyal, viszonyuk bonyolult és ellentmondásos, a bizalom és a kétség közötti feszültségi mezőben értelmezhető, de nem egyértelműen ellentétes. A magyar szöveg egyszerűbb ellentétpárokkal dolgozik, ahol a tudomány az ál- és paratudományos nézetekkel küzd.

A német cikk a tudományt mint olyan emberi tevékenységet mutatja be, amelynek középpontjában a vita áll, amelyben nemcsak tényeket lehet tudni, hanem vélekedni, sejteni, sőt tévedni is lehet. A német közgondolkodás ismert történelmi okokból az aktuális társadalmi jelenségeket a demokratikus polémia erőterében értelmezi. A magyar cikkben ezzel szemben a tudomány mint a társadalom egyfajta fölöttes instanciája jelenik meg, amely egyedül képes biztos tudást nyújtani, ezáltal társadalmi, politikai döntések alapjává válni. Ezáltal a magyar közgondolkodásban mélyen gyökerező mentalitás áll a cikk háttérében: keressük a biztos pontokat, vonatkoztatási rendszereket, a pandémia okozta kiélezett helyzetben pedig szeretnénk bízni abban, hogy a tudomány képes lesz úrrá lenni a válságon.

Az összehasonlító diskurzuselemzés érdekessége, hogy a szövegekben használt nyelvi eszközökből kiindulva kimutatható, hogy ezek a gondolkodásbeli, mentalitásbeli különbségek konkrét, adott helyzetekhez, társadalmi problémákhoz, válságokhoz kötődő nézetek, cselekvések, kommunikációs aktusok mögött is mintegy ezen cselekvések mozgatórugójaként működnek.

A diskurzusnyelvészet a nyelvet, illetve a nyelvhasználatot társadalmi oldalról közelíti meg, mégsem azonosítható a szociolingvisztikával, mert célja nem a társadalom rétegzettségének, struktúrájának a feltárása, hanem a közös társadalmi gondolkodás mögött mélyen meghúzódó tudás, látásmód, értékrendek, mentalitás feltérképezése.

Kulcsszók: összehasonlító diskurzusnyelvészet, tudománykép, Covid19-járvány, válságkommunikáció, szándékos metafora, diskurzusaktorok.

Hivatkozott irodalom

- BARTHA CSILLA 2023. Részvételi kutatás mint nyelvpolitikai gyakorlat. Kísérletek a normalitás hegemon ideológiáinak lebontására. In: BARTH M. JÁNOS – BODÓ CSANÁD – SZABÓ GERGELY szerk., 22. *Élőnyelvi Konferencia. A szociolingvisztikai kutatás társadalmi hatásai. Budapest, 2023. szeptember 6–8. Az előadások összefoglalói.* ELTE, Budapest. 17–18. <https://22ek.elte.hu/absztraktfuzet?m=8394> (2025. 02. 27.)
- BODÓ CSANÁD – HELTAI JÁNOS IMRE 2018. Mi a kritikai szociolingvisztika? Elmélet és gyakorlat. *Magyar Nyelvőr* 142: 505–523.
- BOZSIK TAMARA 2023. A verbális agresszió megnyilvánulási formái politikai tartalmú Facebook-kommentekben. *Jelentés és nyelvhasználat* 10: 57–81. <https://doi.org/10.14232/jeny.2023.1.4>
- BUBENHOFER, NOAH 2009. *Sprachgebrauchsmuster. Korpuslinguistik als Methode der Diskurs- und Kulturanalyse.* Sprache und Wissen 4. De Gruyter, Berlin – New York.
- BUSSE, DIETRICH 2007. Diskurslinguistik als Kontextualisierung. Sprachwissenschaftliche Überlegungen zur Analyse gesellschaftlichen Wissens. In: WARNKE, INGO H. Hrsg., *Diskurslinguistik nach Foucault. Theorie und Gegenstände.* Linguistik – Impulse & Tendenzen 25. De Gruyter, Berlin – New York. 81–105. <https://doi.org/10.1515/9783110920390.81>
- CSATÁR PÉTER 2024. A metaforikus (újra)keretezés mint fordításelemzési kategória. *Fordítástudomány* 26/2: 35–50. <https://doi.org/10.35924/fordtud.26.2.3>

- DÉR CSILLA 2020. *Diskurzusjelölők és társulásaik a magyar nyelvben*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- VAN DIJK, TEUN A. 2001. Critical Discourse Analysis. In: SCHIFFRIN, DEBORAH – TANNEN, DEBORAH – HAMILTON, HEIDI E. eds., *The Handbook of Discourse Analysis*. Blackwell, Oxford. 352–371.
- FELDER, EKKEHARD 2013. Faktizitätsherstellung mittels handlungsleitender Konzepte und agonaler Zentren. In: FELDER, EKKEHARD Hrsg., *Faktizitätsherstellung in Diskursen. Die Macht des Deklarativen*. Sprache und Wissen 13. De Gruyter, Berlin–Boston. 13–28. <https://doi.org/10.1515/9783110289954.13>
- FELDER, EKKEHARD – MÜLLER, MARCUS Hrsg. 2009. *Wissen durch Sprache. Theorie, Praxis und Erkenntnisinteresse des Forschungsnetzwerkes „Sprache und Wissen“*. Sprache und Wissen 3. De Gruyter, Berlin – New York.
- FIX, ULLA 2015. Die EIN-Text-Diskursanalyse. Unter welchen Umständen kann ein einzelner Text Gegenstand einer diskurslinguistischen Untersuchung sein? In: KÄMPER, HEIDRUN – WARNKE INGO H. Hrsg., *Diskurs – interdisziplinär. Zugänge, Gegenstände, Perspektiven*. Diskursmuster 6. De Gruyter, Berlin–Boston. 318–333. <https://doi.org/10.1515/9783050065281-015>
- FOUCAULT, MICHEL 1969. *L'archéologie du savoir*. Gallimard, Párizs. (Magyarul: 2001. *A tudás archeológiája*. Fordította Perczel István. Atlantisz, Budapest.)
- FOUCAULT, MICHEL 1972. *L'ordre du discours*. Gallimard, Párizs. (Magyarul: *A diskurzus rendje*. Fordította Török Gábor. *Holmi* 3. 7: 868–889.)
- HABERMAS, JÜRGEN 1981. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- HABSCHEID, STEPHAN 2009. *Text und Diskurs*. Wilhelm Fink Verlag, Paderborn.
- HAVASI ZSUZSANNA 2018. Olvasói elvárások és nyelvi adatok ütközése történeti szövegek elemzésekor. Felvetések Grice maximáinak alkalmazásához – diakrón szempontból. *Magyar Nyelv* 114: 428–446. <https://doi.org/10.18349/magyaryelv.2018.4.428>
- HÁMORI ÁGNES 2017. Diskurzusműfaj, séma és forgatókönyv: A „vicc” műfaj sémájának jellemzői és kiépülési dinamikája a társas interakciókban. *Magyar Nyelv* 113: 311–329. <https://doi.org/10.18349/magyaryelv.2017.3.311>
- JÄGER, SIEGFRIED 2006. Diskurs und Wissen. Theoretische und methodische Aspekte einer Kritischen Diskurs- und Dispositivanalyse. In: KELLER, REINER – HIRSELAND, ANDREAS – SCHNEIDER, WERNER – VIEHÖVER, WILLY Hrsg., *Handbuch Sozialwissenschaftliche Diskursanalyse. 1. Theorien und Methoden*. Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden. 83–114. https://doi.org/10.1007/978-3-531-92084-9_4
- KELLER, REINER – SPITZMÜLLER, JÜRGEN – LANDWEHR, ARNIM – LIEBERT, WOLF-ANDREAS – SCHNEIDER, WERNER 2015. Diskurse untersuchen – ein Gespräch zwischen den Disziplinen. Teil 2. *Zeitschrift für Diskursforschung* 3: 183–207.
- KESZLER BORBÁLA 2009. Kérdés- és felelet típusok a spontán beszédben. In: KESZLER BORBÁLA – TÁTRAI SZILÁRD szerk., *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 88. Tinta, Budapest. 13–20.
- KUNA ÁGNES 2019. *Nyelv, meggyőzés, gyógyítás. A meggyőzés nyelvi mintázatai a 16–17. századi orvosi receptben*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 210. Tinta Kiadó, Budapest.

- MODRIÁN-HORVÁTH BERNADETT 2009. Alany- és topikprominencia az írott és beszélt nyelvben. In: KESZLER BORBÁLA – TÁTRAI SZILÁRD szerk., *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 88. Tinta, Budapest. 281–289.
- PÉTERI ATTILA 2023. Modális erő – modális minőség. Adalékok a nyelvi modalitás korpusz alapú vizsgálatához. *Magyar Nyelv* 119: 35–48. <https://doi.org/10.18349/magyarnyelv.2023.1.35>
- PÉTERI ATTILA megj. e. *Toposzok az érvelés és az interpretáció szolgálatában*. DIAGram-könyvek 12. (Várható megjelenés: 2026.)
- RADA ROBERTA 2022. Határok, falak és kerítések a migrációról folytatott magyar sajtódiskurzusban 2015-ben. 1. rész. *Magyar Nyelv* 118: 419–425. <https://doi.org/10.18349/magyarnyelv.2022.4.419>
- REIJNIERSE, GUDRUN W. – BURGERS, CHRISTIAN – KRENNMAYR, TINA – STEEN, GERHARD J. 2018. DMIP: A Method for Identifying Potentially Deliberate Metaphor in Language Use. *Corpus Pragmatics* 2: 129–147. <https://doi.org/10.1007/s41701-017-0026-7>
- SCHIRM ANITA 2009. Partikula és/vagy diskurzusjelölő? In: KESZLER BORBÁLA – TÁTRAI SZILÁRD szerk., *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 88. Tinta, Budapest. 304–311.
- SCHIRM ANITA 2021. *Diskurzusjelölők szövegeken innen és túl*. Loisir Kiadó, Budapest. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2022/17>
- SIMON GÁBOR – MODRIÁN-HORVÁTH BERNADETT – KUGLER NÓRA 2024. Korpusznyelvészeti módszerek a kognitív nyelvészeti kutatásban. In: KUGLER NÓRA – MODRIÁN-HORVÁTH BERNADETT – SIMON GÁBOR szerk., *Korpusznyelvészeti módszerek a kognitív nyelvészeti kutatásban*. DIAGram Könyvek 10. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 11–26.
- SPITZMÜLLER, JÜRGEN – FLUBACHER, MI-CHA – BENDL, CHRISTIAN 2017. Soziale Positionierung. Praxis und Praktik. *Wiener Linguistische Gazette* 81: 1–18.
- TÁTRAI SZILÁRD 2009. A megnyilatkozás fogalmának perspektivikus értelmezése felé. In: KESZLER BORBÁLA – TÁTRAI SZILÁRD szerk., *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 88. Tinta Kiadó, Budapest. 361–371.
- TÁTRAI SZILÁRD 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 131. Tinta Kiadó, Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2017. Bevezetés. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest. 19–71.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk. 2017. *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2021. *Kognitív szemantika*. DIAGram Könyvek 4. Eötvös Kiadó, Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR – KUGLER NÓRA 2017. Jelentés. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest. 207–499.
- VARGA MÓNIKA 2018. Boszorkányperek lejegyzési és kommunikációs stratégiái – Módszer, párhuzam, problémák. *Magyar Nyelv* 114: 185–200. <https://doi.org/10.18349/magyarnyelv.2018.2.185>
- VIRÁG ATTILA 2014. Diskurzuselemzés a politika- és vezetéstudományban. *Vezetéstudomány* 45/3: 30–38. <https://doi.org/10.14267/veztud.2014.03.03>

- WARNKE INGO H. – SPITZMÜLLER, JÜRGEN 2008. Methoden und Methodologie der Diskurslinguistik – Grundlagen und Verfahren einer Sprachwissenschaft jenseits textueller Grenzen. In: WARNKE INGO H. – SPITZMÜLLER, JÜRGEN. Hrsg., *Methoden der Diskurslinguistik. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene*. Linguistik – Impulse & Tendenzen 31. De Gruyter, Berlin – New York. 3–54. <https://doi.org/10.1515/zrs-2012-0027>
- WARNKE INGO H. – SPITZMÜLLER, JÜRGEN 2011. *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. De Gruyter, Berlin – New York. <https://doi.org/10.1515/9783110229967>

A novel approach to the concept of discourse: A comparison of German and Hungarian press discourse

This paper presents a comparative discourse-linguistic analysis of German and Hungarian media discourse during the first wave of the COVID-19 pandemic in the spring of 2020. The study focuses on the discursive construction of the image of science and on societal expectations directed at science and scientific expertise in the initial phase of the crisis. The theoretical framework is provided by the conceptual and methodological approaches of German Discourse Linguistics, with particular attention to the analysis of discourse-relevant collocations, deliberate metaphors, and discourse actors. German and Hungarian media discourse construct the role and status of science in different ways. In German texts, science is represented primarily as institutionalized expertise associated with identifiable persons, whereas in Hungarian texts it is portrayed as a collective, often abstract, actor. The paper contributes to linguistic research on crisis discourse and to the discursive analysis of the social perception of science.

Keywords: comparative discourse linguistics, image of science, COVID-19 pandemic, crisis communication, deliberate metaphor, discourse actors.

PÉTERI ATTILA
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem